

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Добрин Христов Канев, ПН Политически науки (3.3)

на дисертацията на **Адриана Антонова Тонева** на тема **„Евроскептичният популизъм на радикално десните партии в България и Германия в периода 2005 – 2022 година“**

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Европеистика - Политологични изследвания на ЕС)

Представената за публична защита дисертация на Адриана Тонева на тема „Евроскептичният популизъм на радикално десните партии в България и Германия в периода 2005 – 2022 година“ е едно цялостно, зряло и завършено изследване, изградено в академичен стил, което е насочено към значими в научно отношение проблеми, отличаващи се и със своята актуалност.

Всъщност именно изборът на тези изследвани проблеми (дисертационната тема) привлича най-напред вниманието. Защото се срещаме с поредното изследване, посветено на въпроси, свързани с популистката радикална десница в Европа. От една страна, причината за такова решение е ясна – политическите успехи на това партийно семейство през последните десетилетия са безспорни, а последиците от това настъпление както за партийните системи, така и за демократичната устойчивост на много европейски страни са сериозни. Отдавна сме свидетели на настъпилия час на популизма, в т. ч. особено на радикално десния популизъм, подхранван от икономически безпокойства и културни страхове, подпомаган от кризата на политическото представителство в повечето стари и нови демокрации. Накъдето и да погледнем, днес вече няма страни, които могат да се считат за „свободни“ от популизъм и влиятелни популистки партии. Популистката вълна в Европа, зародила се преди повече от тридесет години, е довела към момента до значимо присъствие на тези партии и техните идеи в европейския политически живот. Непосредствени свидетели сме на поредица от доказателства на този свършен факт. Да споменем само най-последните – сериозните изборни успехи на Алтернатива за Германия в източната част на страната (в Тюрингия например за пръв път зае първото място, при това с 10% преднина пред втория), както и първото място на оказалата се по-силна и по-радикална отпреди Партия на свободата в

австрийските парламентарни избори. Можем да назовем не малко случаи и от предишните години, а очевидно в близко бъдеще предстоят още стъпки в тази посока и в други страни.

Цялото това развитие, което има потенциала да доведе до съществени политически промени, неизбежно се е превърнало в предизвикателство и за политическата наука и не е случаен нестихващият през последните десетилетия поток от изследвания на популизма. Още преди седем - осем години Кас Муде пише за разгръщането на нова, вече четвърта вълна в изследването на популизма, отличаваща се със стремежа да обхване този феномен в неговата комплексност.

И самата дисертантка ни посочва някои данни в това отношение - от 1990 г. до 2010 г. са публикувани над 1200 книги за популизма, като тенденцията е за засилване на академичния интерес; публикуваните според търсачката GoogleScholar научни статии за популизма са над 19 000. Общият брой на научните публикации за радикалната десница на български, немски и английски език в периода 2020-2024 г. е около 64 000 (вж. с. 7).

В тези неспиращи теоретични опити да се изследват различни аспекти на радикално десния популизъм се вписва и дисертацията на Адриана Тонева. Така че налице са всички основания да се твърди и за *актуалност*, и за *научна значимост на въпросите*, поставени в текста. Нейната тема отдавна вече не е в периферията на изследователския мейнстрийм, а по-скоро в неговия център.

От друга страна, изключителното внимание, което предизвика популизъмът сред научните среди, крие и различен род рискове. За млади изследователи те се свеждат до трудността да намерят свой изследователски аспект, който да ги отличава от множеството изследвания на популизма и така да доведе до техен собствен принос в процеса на натрупване на ново знание в тази изследователска област. Адриана Тонева е открила своето решение, като, *на първо място*, насочвайки се към т. нар. party-based (партийно базиран) популизъм, е избрала за свой обект на изследване радикално десните популистки партии в две държави, които далеч не биха били пръв избор при сравнителни изследвания. Става дума за България и Федерална република Германия – две страни, които съществено се различават по многобройни показатели, описани от дисертантката (вж. с. 6-7). Същевременно този нетрадиционен подход би могъл да разкрие допълнителни възможности за достигане до нови знания за радикално десните популистки партии.

На второ място, търсената собствена изследователска ниша от страна на дисертантката можем да открием в самата изследователска цел, която тя си е поставила, а именно, да

потърси и обоснове връзката между евроскептицизма и популизма на радикално десните партии (вж. с. 7), а оттам - да разкрие спецификите на евроскептичния популизъм на радикално десните партии (вж. с. 8). По-разширено тази цел е описана като основен изследователски въпрос - „дали евроскептицизмът е същностна или опортюнистична характеристика на радикално дясното в България и съответно в Германия?“ Авторката пояснява, че той би бил опортюнистичен, ако отношението на партиите към ЕС се променя в различни посоки, „без да има съществена промяна в останалите елементи на тяхната политическа програма и идеология.“ (вж. с. 6).

Тези две важни специфики на дисертационния труд са водещи и при формулировките на конкретните изследователски задачи, както и на поставените хипотези.

В обобщен вид предвидените *изследователски задачи* от страна на Адриана Тонева изглеждат приблизително така: изясняване на ключовите понятия в дисертационната област (радикално дясна партия, популизъм, евроскептицизъм); стъпване върху концепцията за твърд и мек евроскептицизъм (Тагарт-Щербяк) за извеждане на индикатори за анализ на динамиката на евроскептичните позиции; емпирично изследване на динамиката на тези позиции при „Атака“, ВМРО-БНД, „Воля“, „Възраждане“, НФСБ и при „Алтернатива за Германия“, като се дефинират спецификите на евроскептичния популизъм в България и Германия чрез сравняването им и се анализират съответните промени от гледна точка на наличието на опортюнизъм; откриване на причините за евентуално проявения опортюнизъм; търсене на общи тенденции в динамиката на евроскептичните позиции на изследваните партии, на сходствата и различията в българския и германския случай (вж. с. 9-10).

На тази основа са формулирани от авторката и двете *работни хипотези*, които подлежат на тестване. Първата се свежда до това, че на радикално десните партии в България е присъщо популистко опортюнистично отношение към Европейския съюз. А при втората се предполага, че при изследваната радикално дясна партия в Германия Алтернатива за Германия - АзГ) евроскептицизмът е нейна същностна характеристика. (вж. с. 9-10)

За да изпълни изследователските си цели и задачи, да намери отговори на поставените хипотези авторката е стъпила на подходяща за тази цел *методология*, като е използвала различни методологически подходи.

В началото виждаме успешно прилагане на критичен анализ при прегледа на теоретичните позиции на ключови автори и при изясняване на основните понятия, с които работи

авторката. Още тук проличава високата степен на познаване и осмисляне на основните научни текстове, свързани с темата на нейното изследване.

Заявеният сравнителен анализ между партии от две държави на практика се предхожда от два анализа на отделни случаи (case studies), засягащи поотделно радикално десните партии в България и в Германия. Централен за работата е качественият контент анализ – изследването на съдържанието на политически документи (преди всичко предизборни платформи за парламентарни и европейски избори, както и програми на партиите, но също така парламентарни и партийни речи, изказвания, декларации, интервюта на ключови политически фигури в съответните партии). Авторката описва подхода си по следния начин: „Използвайки метода на качествения контент-анализ с извличане (Gläser, Grit, 2010, стр. 199) избираме определени части от партийните програми и послания, които съответстват на показателите за мек или твърд евроскептицизъм според разработения от нас емпиричен модел по концепцията на Пол Тагарт и Алекс Щербяк (2001, 2008). Текстовите откъси подреждаме в колони за мек и твърд евроскептицизъм, а под тях в курсив посочваме и съответните индикатори, на които отговарят.“ (с. 11)

Наред с избора на подходящите методологически подходи и инструменти, показателно за сериозната работа на дисертантката е привлечената от нея значителна *източникова база*. Справката в автореферата сочи общо 345 използвани източника, като 188 са на български език, 93 – на английски език и 68 – на немски език. Вече беше споменато накратко за вторичната литература, посветена на популизма, на радикално дясното и на евроскептицизма, която авторката е проучила задълбочено и е анализирала в първата глава на дисертацията. Голяма част от тези публикации са изброени на с. 11 от дисертацията. Сериозна работа е извършена и с първичните източници (в т.ч. документи, речи, интервюта, изявления на популистките лидери). Важно място сред използваните от авторката източници заемат данните за радикално десните партии в двете изследвани страни от експертните проучвания на Чапъл Хил, които оценяват идеологическото и политическото позициониране на партиите. Тези данни се съпровождат в някои случаи и от данните на Comparative Manifesto Project, който е водещ източник на информация в областта на текстовото кодиране на партийни политически програми.

Избраната от авторката *структура* на текста също създава необходимите предпоставки за аналитично излагане на проблемите и за тяхното научно осмисляне. Дисертацията е изградена в увод, четири глави, заключение и библиография.

След един увод (в дисертацията - въведение), който в своята пълнота и прецизност отговаря на академичните стандарти, в *първа глава* се решава задачата за дефиниране на основните понятия в доктората, като се тръгва с преглед на най-важните текстове, посветени на анализи на радикално дясното, на популизма и на евроскептицизма. В това отношение авторката е показала както задълбочени познания, така и способност да оценява критично, да сравнява, да типологизира и да изгражда самостоятелни концепции.

В началото нейният поглед е обърнат към политическия популизъм. След кратък преглед на появата на съвременния политически плурализъм и неговото развитие, на главните автори и текстове в чуждата и в българската политическа наука, следва по-подробно представяне в самостоятелни параграфи на трите основни концепции за плурализма (като идеология, като политическа стратегия за мобилизация, като социо-културен феномен). Като сравнява тези три теоретични подхода с техните силни и слаби страни, авторката изяснява своето предпочитание към първия и залага като теоретична основа на своето изследване т. нар. „минимална дефиниция“ на Кас Муде за популизма като „плитка“ (според превода на авторката, в друг превод „тънка“) идеология. Оттук е дошла и формулираната от дисертантката нейна работна дефиниция, в която е включен елемент (място на опортюнизма), тясно свързан с основния изследователски въпрос: *„Популизмът е „плитка идеология, която разделя обществото на две антагонистични групи - „чистия народ“ и „корумпирания елит“, в опортюнистичен опит за печелене на популярност в дадена ситуация“*. (с. 22)

Следващата стъпка на Тонева е насочена към изясняване на дефиницията и концепцията за евроскептицизма. В това отношение тя отново сравнява две разпространени теоретични конструкции за характера и разновидностите на евроскептицизма – на Тагарт-Щербяк, които разграничават твърд и мек евроскептицизъм, и на Копецки-Муде, които предпочитат да диференцират евроскептицизма чрез дифузна и специфична подкрепа (в смисъла на Дейвид Истън) на европейския интеграционен процес. Предпочитанието на авторката е към първата концепция като по-приложима от гледна точка на нейните изследователски задачи.

На нейна основа тя изработва и своя емпиричен модел за изследване на евроскептицизма на радикално десните партии в България и Германия. Както беше вече споменато, Тонева стъпва на индикаторите за твърд или мек евроскептицизъм, предложени от Пол Тагарт и Алек Щербяк, като информационният масив, който се анализира чрез качествен контент анализ, се състои от предизборни платформи и политически програми, от официални изявления на партии и лидери, от техни публикации в социалните мрежи.

Радикално десните партии са следващият обект на внимание от страна на авторката в нейната първа глава. Тук в центъра са поставени връзката между десен радикализъм и популизъм, както и между десен радикализъм и евроскептицизъм. Включен е и един кратък параграф (около две страници и половина), посветен на ролята на медиите. Няма съмнение, че медиите играят важна роля по отношение на всички политически феномени, които изследва авторката, но размерът на този текст едва ли е достатъчен за сериозен анализ, а мястото му изглежда донякъде изкуствено.

Във втора и в трета глава във вид на отделни case studies се анализират българските и германската партии в спектъра на радикално дясното, като се използват възприетите от авторката индикатори за извършване на качествен контент анализ.

Втора глава, която е най-обширна в дисертацията (близо една трета от общия текст), е посветена на радикално десните партии в България. Обект на анализ са пет партии (Атака, ВМРО-БНД, НФСБ, Воля и Възраждане), за които авторката доказва (на базата на критериите на Муде: наличие на популизъм, авторитаризъм, нативизъм) радикално дясна същност поне за дадено време в рамките на изследвания от нея период. Специално за тази глава, съобразно датите на парламентарни и европейски избори, периодът на изследване е леко съкратен (2003-2019), като по този начин в центъра на анализа попадат в по-голяма степен първите четири партии. На всяка от тях е посветен отделен параграф.

Естествено е да се започне с Атака, която хронологически е начело в процеса на навлизането на радикално дясното в българския политически живот. В табличен вид (който след това ще се повтори и за другите партии) авторката е подредила извлечените от предизборни платформи и други значими партийни документи позиции на Атака по отношение на ЕС, като ги е диференцирала или като твърд, или като мек евроскептицизъм. Тонева отбелязва доминация на мекия евроскептицизъм в годините 2005-2013 г. до парламентарните избори през последната посочена година. Тогава настъпва съществена промяна към доминация на твърдия евроскептицизъм: „За първи път „Атака“ поставя под въпрос оставането на страната в ЕС, защото Евросъюзът в днешния си вид е заплаха за демокрацията и националния суверенитет на държавите-членки, а и се е провалил в областта на икономиката.“ (с. 77) Същата линия се наблюдава и по време на европейските и парламентарните избори през 2014 г., както и на изборите през 2017 г., когато Атака е в коалицията Обединени патриоти (ОП). След тях обаче участието на ОП в управлението води до фактическо съгласие на Атака с проевропейската насоченост на правителството и временен отказ от евроскептицизма. Тази

позиция се променя през 2019 г., когато Атака е изключена от коалицията и се проявява с пълна сила по време на изборите за ЕП през 2019 г., когато отново се връща твърдият евроскептицизъм. Цялото това променливо развитие води авторката до извода, че при Атака се наблюдава по-скоро популистски евроскептицизъм на опортюнистична основа (вж. с. 86).

Следващият параграф проследява по аналогичен начин евроскептицизма на други две партии от този спектър – ВМРО и НФСБ. И тук авторката установява, че техният евроскептицизъм търпи промени, като те се движат от мек към твърд евроскептицизъм и обратно в зависимост от политическата ситуация, а дори са склонни и да го напуснат, когато са в управляваща коалиция.

По отношение на следващата анализирана партия Воля авторката заключава, че до евроизборите през 2019 г. тя изобщо не е евроскептична, но оттогава преминава директно към твърд евроскептицизъм, предизвикан според нея по-скоро от опортюнистичното очакване за подкрепа от международни партньори като лъо Пен, Салвини и пр.

За партия Възраждане в този много кратък период от създаването ѝ до 2019 г. се установява, че, макар и да няма евроскептични елементи в предизборната ѝ платформа през 2017 г., тази нагласа във вид на твърд евроскептицизъм проличава на изборите за европарламент през 2019 г.

Като цяло Адриана Тонева обобщава своя анализ на българските радикално десни партии (в случая главно първите четири) с извода, че техният евроскептицизъм не е принципен, а по-скоро опортюнистичен, а с други думи, популистски (вж. 113).

В тази глава (при това почти в самото начало) е включен и сравнително обширен текст (с. 55 - 62), който пресъздава резултати от проучвания на Евробарометър за динамиката на обществените нагласи на населението на България и Германия като *цяло* по отношение на ЕС. Това изглежда донякъде самоцелно, а обяснението, че по този начин могат да се открият елементите на опортюнистичност в посланията на радикално десните, най-малкото не ми изглежда изпълнено докрай в дисертацията. А едва ли тематичното място на този текст (ако той изобщо е нужен) е в глава с название „Радикално десните партии в България“.

Както стана дума, *трета глава* се занимава с радикално дясното в Германия, в случая сведено до партията Алтернатива за Германия. Но още в началото е обърнато внимание и на нейни предшественици, формирали благоприятна духовна и политическа среда за появата ѝ. Дисертантката поставя акцент върху два момента – първо, спецификата на възникването на

партията в битността ѝ на „професорска анти-евро партия“, и второ, преобръщането ѝ в посока на радикалното дясно след 2015 г. на фона на бежанската криза и на поведението на официалните германски власти. В тази част на дисертацията Тонева е демонстрирала изключително детайлни знания за развитието на партията през годините, за основните действащи лица в нейното ръководство и за честите им смени, за конфликтите между тях, за вътрешнопартийните разногласия и разделения.

След тази обстойна дисекция на партията Алтернатива за Германия и на нейните елити, авторката обръща поглед към собствената си изследователска задача – динамика на нейните евроскептични позиции. Преди това тя отделя място за доказване на радикално дясната природа на партията, следвайки отново критериите на Муде. По отношение на евроскептицизма на АзГ Адриана Тонева отново ни е представила резултатите си от емпиричното изследване с помощта на качествения контент анализ. В началния период партията се движи по-скоро в рамките на мекия евроскептицизъм, обяснено от дисертантката с „факта, че по онова време АзГ е по-скоро one-issue партия, която се обявява предимно срещу еврото и политиката на германското правителство за спасяване на еврото“ (с. 151-152). Тя открива временна доминация на твърдия евроскептицизъм в Основната програма на партията (2016 г.), последвана от връщане към мекия евроскептицизъм, проличало в предизборната платформа от 2017 г. На това е сложен край около изборите за ЕП през 2019 г., когато в предизборната ѝ платформа се появява призивът за напускане на ЕС. Оттогава до края на изследвания период авторката констатира запазване на твърдия евроскептицизъм. Според нея тези колебания са резултат на опортюнистични решения в конкретни ситуации, което я води до заключението за по-скоро популистски характер на този популизъм (вж. с. 156, 158).

Четвърта глава излиза от формата на изследване на отделен случай и чрез анализа едновременно на партиите и в двете държави се обръща към по-завършен сравнителен анализ. Погледът е преместен към последните години от изследвания период (2020-2022), когато ситуацията в света се променя съществено в резултат на двете големи събития – ковид пандемията и войната на Русия в Украйна. Това дава добрата възможност за авторката да провери своите хипотези по отношение на динамиката на евроскептицизма от гледна точка на реакциите на проучваните партии спрямо тези събития.

Като индикатори за евроскептицизъм във връзка с пандемията авторката възприема отхвърлянето на разрешените от ЕС ваксини и несъгласието с въвеждането на сертификати за

ваксинация. Въпреки че всички изследвани партии критикуват в една или друга степен мерките на своите правителства за справяне с ковид-кризата, тя с основание стига до извода, че е трудно тези позиции да бъдат сведени изключително до евроскептицизъм.

В случая с войната в Украйна като показатели за евроскептицизъм се посочват негативното отношение към санкциите на ЕС и положителното отношение към сътрудничество с Русия, а след февруари 2022 г. – оправдаването на военната агресия (с. 169, 171). Тук се отбелязва частична промяна в позициите на три от изследваните шест партии (АзГ, ВМРО, НФСБ).

Като взема предвид позициите на партиите и по двете събития, дисертантката отбелязва нарастване на различията между партиите. Атака и Възраждане остават твърдо евроскептични. При ВМРО евроскептичните позиции най-малкото значително отслабват, а при НФСБ изчезват. За Воля липсват достатъчно данни. АзГ остава евроскептична, но са налице определени нюанси. Тези различия според авторката също не потвърждават тезата за наличие на евроскептицизъм поради радикално дясна същност.

В *заключението* на дисертацията Адриана Тонева дава обобщаващ отговор на поставените и изследвани въпроси. Изводите, произтичащи от заявените хипотези, са логични и добре обосновани в цялата работа. В крайна сметка тя е успяла да докаже, че евроскептицизмът не може да се определи като същностна характеристика на изследваните радикално десни партии: „В българския случай, радикалнодесният характер на партиите се комбинира с доста големи вариации на отношението им към ЕС и европейската интеграция на България. В германския случай евроскептичните позиции не са еднозначно свързани с радикалнодесните позиции на АзГ, която възниква като евроскептична, но либерална формация.“ (с. 184). Това води до заключението, че евроскептицизмът е свързан с популисткия, а не с дясно радикалния компонент на идеологията на **всички** изследвани партии.

Това на практика означава потвърждаване на първата поставена хипотеза и отхвърляне на втората (вж. с. 190).

Добър завършек на заключението е поставянето на въпроси, които остават нерешени в дисертацията, или които са се появили в хода на изследването, след което се очертават възможните насоки за бъдещи проучвания. Това също показва сериозните качества на изследовател, разкрити и в целия проследен дотук текст.

След това представяне на основните характеристики на представената дисертация трябва също да потвърдя, че като научен текст дисертацията на Адриана Тонева със своя размер (221

страници) и съдържание, с добре изградената и балансирана структура, както и с богатата библиография *изпълнява формалните изисквания* за подобен род изследователски продукт, заложен в съответните закони и други нормативни документи. Налице е автореферат, който по моя оценка адекватно отразява съдържанието на дисертационния труд, както и самооценка на приносните моменти в него. Има посочени пет публикации по темата на доктората, с което дори е надхвърлен изискуемия за случая брой.

По-важно е, разбира се, да се установят и *научните приноси*, новите идеи и резултати, които съдържа представеният докторат.

Най-напред трябва да се каже, че дисертационният труд несъмнено обогатява наличното знание по отношение на такива важни политически феномени на съвремието ни като развитието и състоянието на популистките радикално десни партии, техните специфики и тяхното отношение към евроинтеграционния процес – резултати, постигнати чрез детайлен анализ на отделните случаи и сравнителен анализ. Те са станали възможни и чрез намирането на специфичен изследователски ракурс, което е позволило разкриването на нови аспекти на проучваните феномени.

Авторката е разработила свой емпиричен модел с индикатори за мек и твърд евроскептицизъм за изследване на динамиката на евроскептичните нагласи на радикално десните партии. Неин принос е, че чрез извършване на тази основа на емпирично изследване тя ни е представила една пълна картина на евроскептичните нагласи на изследваните партии от двете държави. А това впоследствие ѝ е дало възможност да стигне до надеждни свои заключения.

Ценен е и прецизният и детайлен анализ на партийните документи и на вторичните източници в дисертацията.

Разбира се, към доктората могат да се направят някои забележки или да се отправят допълнителни препоръки за подобрене на текста. Някои вече бяха отбелязани по-рано – по отношение на определени възможности за промени в структурата на работата.

Освен това оставам с чувството, че в някои случаи авторката се увлича от инерцията да вижда във всяка формулировка от страна на изследваните партии непременно десен радикализъм или популизъм, което поне като програмен текст не винаги е така (вж. с. 141).

В текста се срещат и доста повторения (с. 23, 46, 97, 99(108(141 и др.)

Независимо от тези и други възможни недостатъци, като цяло дисертацията се характеризира с качества като теоретична и политическа значимост на изследваните проблеми, надеждна методология, последователно изградена и логична вътрешна структура, детайлна и точна картина на развитието и същността на изследваните феномени, задълбочен анализ на партийни документи и послания, научно обосновани заключения и самостоятелно постигнати изследователски резултати.

Изложените по-горе оценки за научното качество на работата ми дават всички основания да препоръчам категорично присъждането на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Европеистика - Политологични изследвания на ЕС) на Адриана Антонова Тонева.

София, 25 октомври 2024 г.

доц. д-р Добрин Канев